

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XVIII

Neřit Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVIII

İstanbul - 1998

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel: (0212) 518 26 09 Fax: (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Dizgi: **GİRİŞİM DİZGİ**

Tel: (0212) 513 28 29

Basıldığı Yer: **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt: **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46 Beyazıt - İST.

SLAVKA DRAGANOVA, "Količestven Analiz na Ovtsevidstvo v Bilgarskite Zemi pod Osmanska Vlast ot Sredata na XIX vek do Osvobojdeniyeto (A Quantitative Analyses of Sheep-Breeding in Bulgarian Lands under Ottoman Domination from the Middle of the XIX C. to the Liberation), Bulgar İlimler Akademisi yayını, Sofia 1993, 304 S.

1848-1877 yılları arasında Bulgar topraklarındaki koyuncululuğun miktar tahlilini içeren bu eser, Giriş, iki büyük bölüm, İndeks ve İngilizce kısa bir Özet'ten meydana gelmektedir.

Giriş (s. 5-6) kısmında yazar, son bir kaç yıldan beri Balkanlar'daki koyuncululuğun tarihi hakkında ilginin çok büyük oranda arttığını ve uluslararası bir konu haline geldiğini öne sürmektedir.

Eser, Milli Kütüphane "Sv. Kiril ve Metodiy" de bulunan Osmanlı vesikaları ışığında hazırlanmış olup, XIX yüzyılın ortalarından Bulgaristan'ın bağımsızlığına kadar gelen koyunculuk hakkında teferruatlı bir araştırma özelliğindedir.

Konunun tarihi sınırlaması vesikaların mevcuduna göre yapılmıştır. Eser, titiz bir çalışma olup, kütüphanede bulunan bütün vesikaların özenle incelenmesi ile hazırlanmıştır. Tanzimat'la birlikte alınan kararlardan sonra, nüfus sayımı ve mülk sahiplerinin vergileri hakkındaki verilere göre, koyunculukla ilgili bilgiler iki grup halinde incelenmiştir. Birincisinde, kaza listelerindeki köy isimleri verilirken, ikinci kayıta, her köydeki koyunculukla ilgilenen şahısların isimleri yer almıştır. Bu konudaki sınırlandırma 1848-1877 yılları arasında yapılmıştır.

Araştırmada bugün Bulgaristan'da bulunmayan bazı sınır köylerinin de incelendiğini görmekteyiz. Bu köyler de dahil olmak üzere, eserde toplam 2.479 köy ismi mevcuttur. Gösterilen şemalarda, köy sayısının daha çok Tuna vilâyetinde bulunduğu ve bunun dörtte birinin Güney Bulgaristan'a ait olduğu görülmektedir.

Birinci Bölüm (s. 9-40) iki alt başlık ve bir sonuç üzerine tertip edilmiştir. İlk olarak araştırmanın coğrafi ve tarihî sınırlandırılmasını yapan yazar, Enver Ziya Karal'ın "Osmanlı Tarihi" (VII. cilt, s. 153)'nden alıntı yaparak, XIX yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun 36 vilâyet, 126 sancak ve 1.267 kazadan meydana geldiğini ve bunların oluşumunda iklim şartları ve nüfusa ait milliyet faktörünün de göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır. Bulgar topraklarının, Rusçuk, Vidin, Sofya, Tırnovo, Varna, Tulça ve Niş sancaklarından meydana gelen Tuna Vilâyeti'nden ibaret olduğu ve Güney ve Kuzey Bulgar topraklarının idari dağılımı da, eşit şekilde paylaşılmadığı belirtilmiştir.

1294 (1877-1878) yılına ait Tuna Salnamesinde, nüfus bakımından 907.774 kişi ile Tuna Vilâyeti birinci, 652.676 kişi ile Edirne ikinci ve 393.029 kişi ile de Selânik Sancağı üçüncü sırada yer almaktadır. Yazar, I. Tabloda (s. 10) 1874 yılındaki Tuna Salnamesine göre kaza isimlerini ve köy sayılarını göstermiştir.

Yapılan araştırmada Tuna vilâyetine ait kayıtların daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Fakat Sofya Sancağı hakkında sadece Köstendil kazasının 171 köyü için bilgi bulunmuştur. Ayrıca yazar, Edirne Vilâyeti için oldukça fazla kayıt olduğunu, Aydos'un 84, Çirmen'in 72 ve Pazarcık'ın 104 köyü hakkında çeşitli kayıtlar tespit etmiştir.

II. Tabloda ise *Ondalık* Defterlerine göre kaza isimleri ve köylerin sayısı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, köy sayısı 100'den fazla olan kazaların isimleri şöyledir: Silistre, Köstendil, Razgrad, Şumnu, Samokov, Pazarcık ve Berkofça.

OSMANLI ARAŞTIRMALARI - XVIII.

"Koyuncululuğun Yaygınlaşması" (s. 11-18) kısmında, XIX. yy ortalarında, Bulgaristan'da koyunculuğa verilen önemin birden bire arttığı iddia edilmektedir. Bunun nedenleri içerisinde, en etkilisinin de kumaş üretimi, et ve süt ihtiyaçlarının artışı olduğu öne sürülmektedir. Özellikle 1870'li yıllarda, hayvan üretimi içerisinde koyunculuk, ilk sırada yer almaktadır. Örneğin, Tuna Vilâyeti'ndeki koyun sayısı daha önceki yıllarda 4.840.617 iken bu rakam 1866 yılında 6.396.000'e ulaşmıştır. Eserin bu kısmında, koyuncululuğun önemi ve yaygınlaşmasının yanısıra, sahiplerinin isimlerinden bahsedilmekte ve koyun sayıları verilmektedir. Ayrıca en iyi koyun yetiştirilen ve meraları bol olan bölgenin Dobruca olduğuna işaret edilmektedir. Burada yetiştirilen koyunlar, sayıca çok olmasının yanı sıra, eti de lezzetli olmalı ki, sadece 1842 yılında İstanbul'a 61.607 koyun ve keçi ihraç edilmiştir (s. 12). Koyunların Mart ayında sayıldığını ve Haziran'da da vergilerin toplandığını görüyoruz. Eserde, koyunlar için yapılan kışlaklar hakkında da teferruatlı bilgi verilmektedir. Meselâ bir kışlakın yapımı için 20-30.000 kuruş harcandığını, koyun sürüsünün 10-40 çobandan oluştuğunu ve her çobanın 25-400 koyunla yükümlü olduğunu görüyoruz. Ayrıca eserde, kolektif olarak çalışan ve sürünün bizzat sahibi olan çobanların "Hak" olarak adlandırılan maaşlarını aralarında ne şekilde paylaştıklarını öğreniyoruz. Yine, sürü sahibi olamayan çobanlara ödenen ücret ile % 3 temettuat vergisi hakkında bilgi veren yazar, yaz ve kış aylarda farklı yerlerde bulunan kışlakların yerlerini ve bir kışlaka ne kadar koyun ve keçi sığabileceğini de belirtmiştir.

III. Tabloda (s.15) *Ondalık* Defterlerine göre kaza isimleri, koyun ve keçilerin sayıları tespit edilmiştir. Bu tabloda Eski Cuma'nın 1848 yılında koyun ve keçi sayısının 27.420 iken, 1874 yılında, bu sayının 57.962'ye ulaştığını görebilmekteyiz.

IV. Tabloda (s.16) ise her kazadaki koyun ve keçiye ait ortalama sayılar tespit edilmiştir.

V. Tabloda (s.16) Ağnam Defterleri'ndeki kaza isimleri ve buradaki koyun ve keçi sayısı verilmiştir. Mesela Lofça ve Belgradcık kazalarındaki koyun sayılarında bir düşüş saptanmıştır.

VI. Tabloda (s.18) Ağnam defterleri'ne göre koyun ve keçi sayısının ortalaması tespit edilmiştir. Bu tabloda Lofça'da 1869 yılında kişi başına koyun sayısı 44 iken, aynı yerde 1877 yılında, savaş nedeniyle bu rakamın 25'lere düştüğü tespit edilmiştir.

"Koyun Sahiplerine Vergi Tespiti" adlı kısmında 1848 yılında belirlenen dört mali koldan bahsedilmektedir. Kol adı verilen ve Bahar, Ivraça, Samako ve Yenişehir'den meydana gelen bu gruplama, Koyuncululuğun yaygın ve yoğun olduğu bölgelerdir ki, bu türlü bir ayırım, yani "kol" grubu, aynı zamanda, vergilerin toplanabilmesinde kolaylaştırıcı bir unsur teşkil etmiştir.

VII. Tabloda (s.19) minimum vergilendirmek ve bu vergilerin, koyun ve keçilerin artışıyla birlikte çoğaldığı gösterilmektedir. En az vergi oranı 40 adet koyun için, 40-120'den bir koyun vergi olarak alınmıştır. Tanzimatın ilânına kadar "adet-i ağnam", "resm-i ağnam" ve "resm-i koyun" adında vergiler toplanmıştır ki bu verginin miktarı 40 akçedir.

Yazarın tespit ettiği bir husus da, vergilerden bir kısmı aynen ve diğer kısmının da nakden ödendiğidir (s.20). En sık görülen ondalık yani öşür vergisi, koyun başına 22 kuruştur. Fakat Nikopol ve Zıştovi kazalarında 23-24 kuruş olarak da alınabildiği görülmektedir.

Verginin artmasını 7. ve 8. Tabloda Eski Cuma kazasındaki örnekte görebilmekteyiz. Meselâ 1848 yılında 37.771 kuruş vergi verilmiş iken, 1874 yılına ait vergilerin 260.825 kuruşa çıktığı belirlenmiştir.

Vergi toplamada bazen karışıklıklar da meydana gelmiştir. Buna göre bazen toplanan vergiden devlete, yani idari birimlere daha az miktarı teslim edilirken, bazen de aksi durumla karşı karşıya gelinmiş, yani hesaplardaki karışıklıklar yüzünden, devletin belirlediği rakamdan fazlası toplanmış ve öyle teslim edilmiştir.

Bu türlü yanlışlıkları ortadan kaldırmak için, Tanzimatın ilânı sonrasında, vergi toplama

metodu devletin girişimi ile kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Köylerdeki muhtarların, vergi toplama konusunda önemli bir rol oynadıkları belirlenmektedir.

İkinci bölümde yazar, kaynaklar hakkında bilgi vermektedir. XIX. yy.ın ortalarından, 1878 yılına kadar Bulgar topraklarındaki koyunculuk hakkında kaynak olarak kullanılan iki tür belge mevcuttur. Ağnam Defterleri ve *Ondalık* Defterleri.

Önce Ağnam Defterleri hakkında bilgi veren yazar, 58/14 ebatlarındaki defterlerin, 771.053 koyuna sahip olan 16.293 kişinin bilgilerini incelemiştir. Tamamen transkrip yolunu seçmeyen yazar, çalışmayı kategorilere ayırarak 1-10, 11-20, 21-30, 31-40, 41-50, 51-75, 76-100, 101-150, 151-200, 201-300, 301-400, 401-500 ve 500'den fazla koyun sahipleri olarak belirlemiştir. Sadece Tuna Vilâyeti'nde 348 köy incelenmiştir. Yani 1874 (1291) Tuna Vilâyeti'nde 3.103 köy bulunduğu göre, bu çalışmada vilâyetin % 12'sinin incelendiği ortaya çıkmaktadır. Yazar, çalışmanın boyutunu belirterek, Tuna Vilâyetindeki Ağnam Defterleri'nde yer alan bilgilerin istatistiki olduğunu ve çalışmada verilen oranlar ile gerçek sayıya yaklaşıldığını iddia etmektedir.

Diğer Ondalık Defterler için ise bilgiler % 53 oranla gösterilmiştir. Genel olarak Bulgar toprakları için % 46'lık bir oran verilmektedir.

Bu defterlerin içeriği de ortaya konularak, bilgilerin kolay kullanılabilmesi açıklanmaktadır. Bilgisayardaki programlarla bu bilgilerin araştırmacı için çok faydalı ve kolaylaştırıcı olduğu iddia edilmektedir. Yazarın vurguladığı başka bir husus da, Osmanlı belgelerinin aynı tipte olmamasıdır. Bazı defterlerde teferruatlı bilgi bulunurken, bazılarında ise çok az ve sık yazıldığı ifade etmesidir. Bir kısım rakamların açık yazılmaması yüzünden ufak-tefek hatalara da sebep olunmuştur.

İkinci bölümün diğer bir alt başlığında kaynakların incelenmesi ve bilgisayarda istatistik bilgiye dönüştürülmesi yer almaktadır. Yazar, araştırmacılar için bilgisayarda hangi programların kullanılabilmesini ve istatistik bilgisinin bilgisayarla nasıl hesaplanacağını açıklamıştır. Buna göre, Şema-1(s.27) Köy Programı, Şema2(s.28) Cetvel Programı, Şema-3(s.29) Kaza Programı, Şema-4(s.30) Bilgi Ayırma Programı ve Şema-5(s.31) Sözlük Programlarına ayrılmıştır.

Bir başka önemli konu da, koyunculukta mevcut sınıflandırma gruplandır (s.33). Yapılan araştırmada koyun üreticileri şu gruplara ayrılmıştır: 50 koyuna sahip kişi - Fakir, 51-200 koyun sahibi - Orta; 201-500 koyun sahibi - Zengin; 500'den fazla koyun sahibi Köy Burjuvazisi olarak sayılmıştır. Bir başka gruplama da Bulgar, Müslüman, Tatar, Çerkez ve Çingene olarak yapılmıştır. VIII. Tabloda Tuna Vilâyeti'nde 1862-1877 yılları arası kişi başına kaç koyunun düşmekte olduğu, orantılı olarak gösterilmiştir. Bu tablo'ya göre ortalama olarak Bulgarların % 49'u ve Müslümanların da % 44'ünün koyuna sahip oldukları tespit edilmiştir.

Sonuç kısmında yazar, koyun rakamları ile sahip olunan toprakların bir mukayesesini yapmaya çalışmıştır (s.37). X-XI. Tablolarda toprakları: dönüm, hane sayısı, koyun ve keçi sayısı ve ortalamaları olarak gösterilmektedir.

Kitabın İkinci Bölümü'nün Birinci alt başlığında (s.41-117) Ondalık Defterlere göre bilgiler verilmekte, kazalardaki koyun ve üretici sayıları ve alınan vergiler işlenmektedir. İkinci alt başlıkta (s.118-255) Ağnam Defterleri'deki bilgiler işlenirken, Üçüncü Bölümde ise Berkofça Kazasına ait ek bilgiler verilmektedir.

Titiz bir istatistik bilgisine sahip olan bu çalışma, Kısaltmalar, geniş bir indeks ve defterlerden bir kaç görüntü ve İngilizce kısa bir özet (s.301-02) ile sona ermektedir.

İktisat Tarihi'ne böyle bir çalışmanın koyunculuk hakkındaki bilgilere iyi bir katkı sağlayacağı kanaatini taşıyan, bu türlü çalışmalara, Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerin de kaynak teşkil etmesini temenni ediyoruz.

Neriman ERSOY